

DE PARADOX VAN HET VOORZORGSBEGINSEL. OVER ‘UNK-UNK’ EN UITSLUITING

Marc Schuilenburg

4.1 INLEIDING

De mooiste pagina's in *Geschiedenis van de waanzin* (1961) en *Discipline, toezicht en straf* (1975) van de Franse filosoof Michel Foucault gaan over uitbarstingen van besmettelijke en dodelijke ziektes in het Europa van de zeventiende en achttiende eeuw. Eeuwen van overzeese oorlogen leverden ontelbare slachtoffers op, maar op het Europese vasteland eisten lepra en de pest hun tol. Vanouds werd lepra gezien als de ziekte die in de Bijbel voorkomt als melaatsheid. De gedachte was dat de melaatse zich op de een of andere manier had afgekeerd van God. Een priester stelde de diagnose 'melaatsheid' vast door hem 'onrein' te verklaren. Symptomen als zwellingen, uitslag en lichte plekken onder het huidoppervlak van een persoon duiden op de aanwezigheid van de ziekte. In *Geschiedenis van de waanzin* beschrijft Foucault hoe aan het eind van de middeleeuwen lepra langzaam het veld ruimde. De ziekte had genoeg slachtoffers geëist, zich te lang als een ontembaar beest gedragen in een beschaving die steeds ontvankelijker werd voor humanistische inzichten en ideeën over de vorming van de mens. Waardoor lepra uit West-Europa verdween, is niet goed bekend. Foucault spreekt over 'de onderlinge afscheiding van verschillende bevolkingsgroepen en het verdwijnen van contact met infectiehaarden in Oosterse landen' (Foucault, 1979: 16).

Was lepra de ziekte waarmee God één iemand strafte, de pest werd gezien als collectieve straf voor de uitspattingen en zondigheid van een hele gemeenschap. Schattingen van historici lopen uiteen, maar het staat vast dat de ziekte tot aan de negentiende eeuw tientallen miljoenen slachtoffers op haar geweten had. Alleen al tussen 1347-1351 doodde de Zwarte Dood een derde van alle Europeanen. In Amsterdam stierven van 1663 tot 1664 200.000 inwoners. Overigens is het geenszins geheel zeker dat het bij al deze sterfgevallen om de pest ging. Uit onderzoek naar de verspreidingspatronen en besmettingswegen van de ziekte komt naar voren dat het ook zou kunnen gaan om Afrikaanse virale koortsen, zoals het ebolavirus. Maar het grote verschil tussen lepra en de pest is niet de hoeveelheid slachtoffers of de wijze van verspreiding, hoe indrukwekkend de aantallen en de grootte van het spreidingsgebied ook mogen zijn. Meer in het bijzonder onderscheidde de ziekten zich van elkaar door de technieken waarmee ze werden bestreden.

In het geval van lepra werden de zieken afgezonderd. Leprozen of melaatsen werden verbannen uit hun dorp of stad, weggezet in de buitenwereld of de

zee opgestuurd in ‘narrenschepen’. Melaatsheid bracht totaal isolement met zich mee. In de woorden van Foucault: ‘De leproos wordt uitgestoten, verbannen en afgezonderd; hij verdwijnt in een massa die nauwelijks differentiatie behoeft’ (Foucault, 1989: 274). Als bedelaars leefden de leprozen in niemandsland. Soms werden ze toegelaten tot een stad, zoals op Koppermaandag, de eerste maandag na Driekoningen. Wanneer ze de stad binnenkwamen, waren ze gehuld in speciale kleding en omhangen met bellen en ratels om de bewoners te waarschuwen voor hun komst. Bij het gevaar van de pest werd een andere tactiek gehanteerd. De stad werd opgedeeld in vier districten. Deze kwamen stuk voor stuk onder gezag te staan van een ambtenaar die belast werd met allerlei huishoudelijke aangelegenheden. Tegelijkertijd vatten militairen post bij iedere poort en hoek van de straat om ervoor te zorgen dat niemand zijn woning kon verlaten. Vanzelfsprekend wilde men ook de pestlijders op veilige afstand houden, maar in Foucaults uiteenzetting van de bestrijding van de ziekte is toch te lezen dat in tegenstelling tot lepra er eerst een register werd aangelegd om alle inwoners van de stad ‘in te sluiten’ (Foucault, 1989: 271, 2000: 145). Pas nadat de insluiting compleet was, kon worden overgegaan tot relatieve afzondering van de pestlijders in een afgesloten ruimte. In verschillende steden werden pesthuizen opgericht om de patiënten te huisvesten. In Amsterdam bevond het gebouw zich in het centrum, binnen de stadsmuren van de stad. Iedere bewoner van de stad werd zo permanent gelokaliseerd, ingedeeld bij de gezonden, de zieken of de doden.

Zo bezien gaan achter het beeld van lepra en de pest verschillende technieken schuil om risico’s op besmetting van de bewoners te voorkomen. Lepra leidt tot verbanning (Foucault spreekt hier van een ‘religieus model’), de pest tot insluiting (een ‘militair model’) (Foucault, 2000: 146). Dezelfde technieken maken bovendien deel uit van een ander type samenleving. De bestrijding van de pest vond volgens Foucault plaats in de westerse samenleving van de achttiende en negentiende eeuw. De aanpak van lepra daarentegen was exemplarisch voor de soevereine maatschappij daarvoor. Juist op deze twee punten – technieken en samenleving – hebben zich de afgelopen decennia belangrijke veranderingen voorgedaan. Welke technieken worden nu ingezet om risico’s te bestrijden? Aan de hand van welk ziektebeeld kan onze huidige samenleving worden beschreven?

4.2 RISICO EN ZEKERHEID

In zijn boek *Risk Society* introduceert Beck (2007) het begrip ‘risicomaatschappij’ als een nieuwe fase van de moderne samenleving. Niet alleen komen daarin allerlei nieuwe risico’s op (BSE, dioxine, kernramp), deze hebben volgens Beck ook een democratisch karakter. Wanneer een kerncentrale ontploft, heeft iedereen er last van. Radioactieve stoffen verspreiden zich over de gehele wereld en beïnvloeden alle (eco)systemen. Dit betekent allesbehalve dat het leven vóór ‘de risicomaatschappij’ verschoond bleef van ieder gevaar. We moeten dit enkel zo begrijpen dat de term risico geen synoniem is voor gevaar. In de vroegmoderniteit werden risico’s gezien als gevaren die buiten de invloedssfeer van de mens

lagen en konden worden toegeschreven aan het noodlot of een goddelijke voorzienigheid ('wil van God') (Beck, 1999: 50). Beck daarentegen stelt dat risico's zijn terug te voeren op beslissingen die mensen en organisaties bewust nemen en die onbedoelde gevolgen kunnen hebben. Ze zijn de consequenties van ontwikkelingen die we zelf in gang hebben gezet. Het woord risico komt dan ook van het Italiaanse *risicare*, dat onder meer 'durven' betekent. In die betekenis impliceert het een keuze (Bernstein, 1998: 8). De consequentie is dat moderne risico's onlosmakelijk zijn verbonden met onze maatschappelijke orde. Ze komen niet van buitenaf maar worden door onszelf gecreëerd.

Hoewel Beck zich in zijn werk alleen richt op risico's die het gevolg zijn van technologische en industriële ontwikkelingen, hebben criminologen zijn these blijmoedig aangegrepen om duidelijk te maken dat het veiligheidsvraagstuk ook onder de noemer valt van de risicomaatschappij.¹ Wie vandaag de dag spreekt over gevaar of onveiligheid, heeft het dan over de situatie waarin iets als een risico wordt gekwalificeerd. In de daarmee gepaard gaande veiligheidscultuur is het slachtoffer een van de belangrijkste referentiepunten. 'Slachtoffers moeten worden beschermd, hun stemmen moeten worden gehoord, hun nagedachtenis moet worden geëerd, hun woede moet worden uitgedrukt, hun angsten serieus genomen,' stelt David Garland in *The Culture of Control* (2001: 11). De veiligheidscultuur breekt daarmee met het eerdere vertoog van *penal welfarism* dat rond de jaren vijftig en zestig zijn hoogtepunt beleefde en waarin niet de belangen van het slachtoffer, maar de resocialisatie van de dader voorop stond. Het is veelzeggend dat nu wetten bijvoorbeeld naar slachtoffers worden genoemd, zoals de Megan's Law (1996) in de Verenigde Staten die de autoriteiten van een stad dwingt om de bewoners in te lichten als een ooit veroordeelde ontuchtpleger in de buurt komt wonen. In Nederland keert de grote aandacht voor het slachtoffer terug in enquêtes, slachtofferhulpverlening en het spreekrecht voor slachtoffers op zitting. Het slachtoffer is niet langer een onfortuinlijke burger. Hij is een zelfstandig subject of representatief figuur geworden, wiens ervaring niet als individueel en atypisch, maar als gedeeld en collectief wordt beschouwd. Spreekt een slachtoffer op een rechtszitting, dan spreekt hij uit naam van ons allemaal (Schuilenburg, 2007).

1. In Becks werk zijn geen voorbeelden te vinden waarin hij criminaliteit definieert als een risico. Beck verstaat de risicomaatschappij ook niet als een maatschappij waarin het leven van alledag gevaarlijker is geworden. Het gaat, zo schrijft hij, niet om de toename maar om de ontgrenzing van oncontroleerbare risico's (Beck, 2002: 41). Zestien jaar na het verschijnen van zijn baanbrekende boek *Risk Society* (1986) voegt hij wel terrorisme toe aan de bekende voorbeelden van de kernramp in Tsjernobyl, de gekke-koeienziekte en de opwarming van de aarde. De gevolgen van de aanslagen van 11 september 2001 op de Twin Towers in New York drukken volgens Beck perfect uit wat hij verstaat onder een risicomaatschappij. Hij schrijft: 'We kunnen minstens drie verschillende assen van conflict onderscheiden in een risicosamenleving. De eerste is die van ecologische conflicten die in de kern globaal zijn. De tweede is die van globale financiële conflicten die, in het eerste stadium, geïndividualiseerd en genationaliseerd kunnen worden. En de derde, die plotse-ling uitbrak op 11 september, is de dreiging van globale terreurnetwerken die regeringen en staten machtiger maken ('empower')' (Beck, 2002: 41).

Allerlei nieuwe technieken worden ingezet om de kans op slachtofferschap te minderen. In dit kader wordt ook wel gesproken van een *actuarial justice* of risicojustitie. Deze concentreert zich op het voorkomen van misdaad en het verminderen van angst voor criminaliteit en gebruikt daarvoor technieken als het identificeren en classificeren van personen op basis van verschillende gradaties van gevaar (Feely & Simon, 1994; Van Swaaningen, 1996). Deze zekerheidstechnieken onderscheiden zich van de verfijnde technieken van disciplineren, zoals die door Foucault zijn beschreven als de methoden die individuele lichamen tot productieve, efficiënte en gehoorzame eenheden moeten maken en die worden toegepast in de gevangnissen, kloosters, scholen en werkplaatsen (vgl. Foucault, 1975). De reden is hierin gelegen dat ze zich richten op onzekere situaties die juist niet duidelijk zijn aan te tonen, te kwantificeren, te meten of te berekenen. Het kernprobleem is dan niet meer de terugkeer van de dader in de maatschappij, maar een veel omvangrijker probleem: het voorkomen van handelingen of gedragingen die een bedreiging kunnen vormen voor de veiligheid.

4.3 PREVENTIE EN VOORZORG

Het denken over nieuwe vormen van preventie brengt ons tot andere inzichten. De bevordering van preventieve maatregelen heeft weliswaar altijd deel uitgemaakt van een streven naar meer veiligheid (Schuilenburg, 2008a), maar opvallend is dat deze aanpak steeds meer in het teken komt te staan van het voorzorgsbeginsel. Het voorzorgsbeginsel komt uit het milieurecht. Op een regionale conferentie over de bescherming van de Noordzee op 25 november 1987 wordt het beginsel voor het eerst omarmd. Niet lang daarna wordt het een van de meest belangrijke principes in het internationale milieurecht. Het voorzorgsbeginsel valt uiteen in drie componenten. In de eerste plaats moet er een dreiging zijn van schade aan het milieu. In de tweede plaats is er onzekerheid door de veranderlijkheid en complexiteit van natuurlijke systemen en processen. In de derde plaats wordt actie ondernomen om onacceptabele schade aan het milieu te voorkomen (Trouwborst, 2007). Hoewel er verschillende definities en formuleringen bestaan van de maatregel, is de meest aangehaalde die uit de verklaring van de milieuconferentie in Rio de Janeiro (Verenigde Naties, 1992): 'Teneinde het milieu te beschermen zullen staten naar hun vermogen op grote schaal de voorzorgsbenadering toepassen. Daar waar ernstige of onomkeerbare schade dreigt, dient het ontbreken van volledige wetenschappelijke zekerheid niet als argument te worden gebruikt voor het uitstellen van kosteneffectieve maatregelen om milieuaantasting te voorkomen.' Uit de definitie van de milieuconferentie van de Verenigde Naties komt naar voren dat het ontbreken van bewijs van onschadelijkheid voldoende grond kan opleveren voor het nemen van voorzorgsmaatregelen.²

2. Er zijn twee manieren om het voorzorgsbeginsel te hanteren. Men kan het voorzorgsbeginsel dusdanig strikt hanteren dat alleen toepassingen op de markt worden toegelaten als er absolute zekerheid bestaat omtrent de veiligheid. De Nederlandse regering is een andere

Een bekend voorbeeld van de toepassing van het voorzorgsbeginsel is de biotechnologie, waarin levende organismen (of delen daarvan) worden gebruikt om producten te maken of te verbeteren. Hier wordt het beginsel gehanteerd bij de beslissing tot markttoelating van genetisch gemodificeerde organismen.

In zijn artikel *The Return of Descartes's Malicious Demon* maakt François Ewald (2002) een instructief onderscheid tussen preventieve maatregelen en voorzorgsmaatregelen. Deze technieken vormen als het ware twee methodologisch te onderscheiden benaderingswijzen van de veiligheidsproblematiek. Het verschil tussen preventie en voorzorg zit in de aard en reikwijdte van onze kennis. Terwijl preventie een rationele aanpak is ten opzichte van een door de wetenschap te objectiveren en te meten risico, gaat voorzorg om onzekerheid, namelijk de onzekerheid van wetenschappelijke kennis zelf (Ewald, 2002: 293). Steeds minder is de wetenschap het namelijk eens over de aard en reikwijdte van potentiële gevaren. Komen ze wel tot een eensluidend oordeel, dan is er altijd wel iemand of een groep die dat oordeel weer in twijfel trekt. Daarnaast is preventie gericht op daadwerkelijke bedreigingen (voorzienbaar gevaar), voorzorgsmaatregelen gaan over onaangekondigde of onzekere situaties, wat beveiligingsdeskundige Bruce Schneier (2007) de 'oorlog tegen het onverwachte' noemt. Het gaat, kortom, om potentiële gevaren, om risico's die niet onmiddellijk zijn aan te tonen. In het verlengde richt voorzorg zich niet op de bestrijding van berekenbare risico's, maar op het voorkomen van onzekere schade die zich mogelijk pas in de toekomst zal manifesteren (Pieterman, 2008: 40). Ten slotte is de aard van de maatregelen in het kader van voorzorg veel minder afgestemd op de mate van bedreiging als bij preventie. Omdat het onbekend dat er geen gevaar zal optreden, is het als het ware mogelijk iedere vorm van maatregel in te voeren.

In *De vlucht naar voren* zet Matthias Borgers (2007) de belangrijkste kritiek op het voorzorgsbeginsel uiteen. Deze komt erop neer dat mensen selectief aandacht besteden aan risico's. In de eerste plaats letten mensen vooral op de risico's die zij zelf zien of denken te ondergaan, terwijl andere risico's over het hoofd worden gezien. In de tweede plaats zijn mensen geneigd te kijken naar gevaar dat zich in het slechtste scenario zal realiseren, zelfs als de kans op dit scenario maar heel klein is. In de derde plaats wordt het feit genegeerd dat het treffen van maatregelen altijd weer leidt tot nieuwe en onvoorziene risico's (Borgers, 2007: 20-21). Het beeld dat zo ontstaat is dat het voorzorgsbeginsel geen richting geeft aan beleidsbeslissingen. Het wordt ingeroepen wanneer er sprake is van een bepaalde vorm van onzekerheid. Niet alleen wordt onzekerheid zo beslissend voor het nemen van effectieve maatregelen, de maatregel dreigt ook te worden ingezet voor iedere situatie waar onzekerheid heerst. In dat kader wordt gesproken van een 'pervertering' van de oorspronkelijke bedoeling van het beginsel (Pieterman e.a., 2006).

opvatting toegedaan. Omdat absolute wetenschappelijke zekerheid omtrent de veiligheid nooit is te verkrijgen, bestaat er niet zoiets als een nulrisico. Om die reden heeft de Nederlandse overheid ervoor gekozen garanties in te bouwen, zodat de veiligheid zo goed mogelijk kan worden gewaarborgd. In concrete gevallen van onzekerheid kan dit leiden tot het verbieden van activiteiten, of het opleggen van aanvullende voorschriften (zie Kamerstukken, 24 april 2007, VROM-B-027, brief).

4.4 SELECTIEVE UITSLUITING

Hoewel er discussie kan bestaan over de vraag hoe absoluut het verschil is tussen preventie en voorzorg, het behoeft weinig toelichting dat in de huidige veiligheidsmaatschappij in een steeds vroeger stadium maatregelen worden getroffen om risico's uit te sluiten. Alles wat onkenbaar en onbestuurbaar is, dient onder controle te komen (Ericson, 2007: 14). Is preventie daarbij nog gebaseerd op een optimale beheersing (en een objectieve inschatting van risico's), in een hang naar zekerheid worden steeds meer voorzorgsmaatregelen genomen die tot doel hebben een maximale veiligheid te bereiken, zonder dat er een concrete aanwijzing is of onomstotelijk vaststaat dat het gevreesde risico zich ooit zal voltrekken. In de terrorismebestrijding bijvoorbeeld wordt de categorie 'geen risico' niet meer gehanteerd. In het gunstigste geval wordt gesproken van een 'laag risico'. Om de toegenomen betekenis van het voorzorgsbeginsel op de inrichting van onze samenleving te illustreren richt ik me op de terreurzaak tegen de Hofstadgroep. Waar het mij hier om gaat, is te schetsen hoe in deze strafzaak (niet-strafrechtelijke) voorzorgsmaatregelen zijn getroffen die tot doel hebben alle mogelijke schade te voorkomen van het handelen van potentiële terroristen. Hoewel de strafzaak in de pers en (straf)wetenschap veel aandacht heeft getrokken, zijn de effecten van deze bijzondere maatregelen tamelijk onzichtbaar en onderbelicht gebleven. Dat is opvallend omdat hier voor het eerst duidelijk wordt dat het voorzorgsbeginsel zich niet beperkt tot de bescherming van het milieu, maar in toenemende mate ook wordt toegepast in het strafrecht.

In de zaak van de Hofstadgroep wordt de strafrechtelijke aansprakelijkheid neergelegd bij een groep, die zich inlaat met onderwerpen die voor een groot deel tot de westerse taboesfeer behoren, in casu de uitleg van de islam volgens de tawheed (Schuilenburg, 2007). Deze ideologie draait om een zuivere beleving van de islam, de gehoorzaamheid aan God en heeft weinig respect voor de uitgangspunten van de rechtsstaat. Regeringen en rechters hebben alleen gezag als zij hun taak uitvoeren in overeenstemming met de goddelijke wet, de sharia. Deze lezing van het begrip tawheed geeft volgens de rechtbank (Rotterdam, 10 maart 2006) leden van de Hofstadgroep een rechtvaardiging om mensen te doden die volgens hun interpretatie ongelovig zijn. Hoewel de geschriften niet verspreid werden en de huiskamerbijeenkomsten van de leden van de groep niet openbaar waren, concludeert de rechtbank dat met de inhoud van de brieven, cassettebandjes, beeldmateriaal en de (chat)gesprekken er een reëel gevaar is dat misdrijven zullen worden gepleegd die erop gericht zijn de Nederlandse rechtsorde te vernietigen.

Naar aanleiding van het vonnis van de Rechtbank Rotterdam heeft de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken banken en verzekeraars verboden nog langer zaken te doen met de leden van de Hofstadgroep. Hierdoor kunnen de negen veroordeelde leden geen levens-, schade- en herverzekeringen meer afsluiten of bancaire leningen aangaan. Bovendien is verzekeringsbemiddeling door makelaars of agenten en adviesverstrekking of risicobeoordeling door verzekeringsbedrijven verboden. Concreet betekent dit: geen bankverkeer, geen pinpassen, geen verzekeringen, geen creditcards, geen reispapieren. Om dit verbod

in werking te stellen, sturen financiële instellingen en dienstverleners begin mei 2006 een e-mail aan hun medewerkers waarin deze op de hoogte worden gesteld van het afgekondigde verbod. Zo vraagt een afdeling van de SNS Bank op 9 mei 2006 aan haar medewerkers de bestanden na te gaan of één van de negen leden van de Hofstadgroep 'in de boeken' voorkomt. Wordt hierin een lid van de Hofstadgroep aangetroffen, dan dient direct contact te worden opgenomen met de bedrijfsjurist.

4.5 BURGERDOOD

De uitsluiting van de Hofstadleden van iedere vorm van financiële dienstverlening (inclusief het afsluiten van verzekeringen) is gebaseerd op Resolutie 1373 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties van 28 september 2001. Daarin zijn verregaande middelen ter bestrijding van het terrorisme opgenomen, en in het bijzonder de financiering van het terrorisme. De resolutie verplicht alle lidstaten van de Verenigde Naties over te gaan tot het bevriezen van tegoeden en andere financiële of economische middelen van personen die terroristische daden plegen of proberen te plegen, dan wel daaraan deelnemen of de uitvoering ervan vergemakkelijken. Tevens moeten de lidstaten maatregelen nemen om te verbieden dat financiële of economische middelen aan die personen ter beschikking worden gesteld of dat aan hen financiële of andere verwante diensten worden verleend. Onder financiële diensten vallen alle verzekeringsdiensten en met verzekeringen verband houdende diensten (art. 1 Sanctieregeling terrorisme 2006). In verschillende gemeenschappelijke standpunten en verordeningen heeft de Raad van de Europese Unie gevolg gegeven aan de resolutie van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Onder meer in het Gemeenschappelijk Standpunt van de Raad van 27 december 2001 is een lijst met personen en groepen openbaar gemaakt die betrokken waren bij terroristische daden, zoals het intimideren van een bevolking of het vernietigen van de sociale basisstructuur van een land.

Hoewel de Rechtbank Rotterdam stelt dat met het voorhanden hebben van de tot geweld en haat oproepende geschriften en afbeeldingen er een reëel gevaar is dat misdrijven zullen worden gepleegd, die erop gericht zijn de bevolking ernstige vrees aan te jagen en de Nederlandse rechtsorde te vernietigen, oordeelt het gerechtshof (Den Haag, 23 januari 2007) echter dat de Hofstadgroep onvoldoende organisatorische substantie heeft, in de betekenis van een gestructureerd en duurzaam samenwerkingsverband (artikel 140 en 140a Wetboek van Strafrecht), om het bestaan van een (terroristische) organisatie te kunnen aannemen. Voor zover mij bekend is er nog geen duidelijkheid of met de vrijspraak door het hof ook de opgelegde voorzorgsmaatregelen zijn opgeheven. Vaststaat dat op 28 december 2006 de Hofstadgroep is toegevoegd aan de lijst van terroristische organisaties van de Europese Unie. Daarbij zijn geen eenduidige richtlijnen afgesproken wanneer iemand wel en niet op deze lijst kan worden geplaatst. Voor plaatsing op de EU-lijst is in ieder geval geen instemming van een rechter nodig. Bovendien zijn de gegevens die aan de beslissing tot plaatsing ten grond-

slag liggen niet openbaar. Deze worden ook niet bekendgemaakt aan de betrokken personen.

Wat dit betreft staat de Hofstadgroep niet alleen. Vier jaar eerder, op 13 augustus 2002, maakt de Nederlandse regering bekend dat het financiële vermogen wordt bevroren van José Maria Sison, de in Nederland verblijvende Filipijnse politieke activist. Bij gemeenschappelijk standpunt wordt Sison toegevoegd aan de EU-lijst waardoor alle Europese lidstaten zijn vermogen dienen te blokkeren. Hoe ingrijpend deze voorzorgsmaatregel is, blijkt uit een interview met *NRC Next* van 1 februari 2007. Daarin vertelt Sison: 'U ziet het misschien niet aan me, maar ik ben vernederd. Ze hebben me beroofd van mijn waardigheid. Ik ben burgerdood gemaakt. En ik mag niet eens weten waarom. (...) Van de ene op de andere dag was ik blut, dakloos en mijn bewegingsvrijheid kwijt.' Zonder twijfel is de voorzorgsmaatregel een geperfectioneerde techniek van uitsluiting. Het is een techniek die mensen isoleert, of het nu gaat om de blokkering van banktegoeden of om maatregelen waardoor personen onverzekerd door het leven gaan. Men zou daar wel onmiddellijk bij moeten realiseren dat ze als effect heeft dat de kans op radicalisering toeneemt. In Sisons eigen woorden: 'Als de vernedering en repressie waaraan ik ben blootgesteld de norm zijn, deugt er iets niet.'

4.6 VEILIGHEID IN TIJDEN VAN BOULIMIE EN HYPOCHONDRIE

In door een hang naar voorspelbaarheid gekenmerkte samenleving staat het vroegtijdig onderkennen van potentiële bedreigingen of mogelijke veiligheidsrisico's voorop. De voormalige Amerikaans minister van Defensie Donald Rumsfeld begreep dat als geen ander. In een toespraak over de risico's van de oorlog in Irak kwam hij op 12 februari 2002 tot de volgende uitleg: 'Reports that say that something hasn't happened are always interesting to me, because as we know, there are "known knowns"; there are things we know we know. We also know there are 'known unknowns'; that is to say we know there are some things we do not know. But there are also 'unknown unknowns' – the ones we don't know we don't know.' In deze tijd zijn er te veel 'unknown unknowns' – in populair taalgebruik 'unk-unk' genoemd – om met Donald Rumsfeld te spreken. Kijken we alleen naar de zaken Sison en Hofstadgroep, dan zien we dat naast het strafrecht ook diverse voorzorgsmaatregelen worden ingezet om personen in een vroeg stadium te treffen in hun dagelijks handelen. Het gaat hier om de periferie van het strafrecht, een gebied buiten de context van een formele en met de nodige waarborgen omklede procedure waarin een beschuldiging wordt onderzocht en al dan niet gegrond wordt bevonden (Borgers, 2007: 91). Bij het toepassen van de sancties hoeft namelijk niet meer primair vanuit strafrechtelijke categorieën te worden geredeneerd, zoals een redelijk vermoeden van schuld in de zin van artikel 27 van het Wetboek van Strafvordering. Niet alleen geschiedt de oplegging van de maatregelen door de minister van Buitenlandse Zaken. De rechtsbescherming loopt ook via het burgerlijk recht en het bestuursrecht, procedures die met minder waarborgen zijn omkleed dan het strafrecht. In plaats van op gepleegde

delicten richt de voorzorgsmaatregel zich zo op concrete personen en groepen. Het gaat om het isoleren van personen met specifieke kenmerken die geïnterpreteerd worden als een verhoogd risico voor de veiligheid. Hun wordt steeds meer de toegang ontzegd tot de collectieve goederen en diensten van onze samenleving (veiligheid, verzekeringen, werk, etc.) (Schuilenburg, 2008b).

De Britse criminoloog Jock Young zou hier zeggen dat onze laatmoderne maatschappij functioneert als de ziekte boulimia, een dwangmatige eetstoornis die ervoor zorgt dat personen in zeer korte tijd grote hoeveelheden voedsel innemen om deze later weer uit te braken. In *The Exclusive Society* laat Young (1999) zien hoe dit proces van 'in- en uitsluiting' ook doorwerkt op sociaal gebied. Hij wijst op een nieuwe 'onderklasse' in de grote steden die, in zijn termen, op economisch en sociaal terrein wordt uitgesloten, maar wel wordt gevraagd te participeren in een cultuur die via televisie, billboards en magazines voortdurend de nieuwste sneakers, kleding, sieraden en auto's aanprijst (Young, 1999: 82-88). Wil men aan deze cultuur meedoen, dan zijn, zo stelt Young, vooral de arme groepen in de achterstandswijken en getto's van de grote steden 'veroordeeld' tot het plegen van criminaliteit (gangs, criminele subculturen). In reactie daarop versterkt de staat weer haar gezag met een uitbreiding van de politie, de rechtsorde en het gevangeniswezen (Wacquant, 2006). Dat leidt ertoe dat diezelfde groepen zich nog sterker met hun bestaan identificeren en bepaalde normen en waarden internaliseren die de kans op radicalisering alleen maar verder in de hand werken.

In *Denken in een tijd van sociale hypochondrie* gebruikt Willem Schinkel (2007) de aandoening 'hypochondrie' om te beschrijven hoe een kunstmatig verschil tussen het 'binnen' en 'buiten' van een samenleving in stand wordt gehouden. Mensen met hypochondrie letten steevast op hun eigen lichaam en voelen daardoor van alles. Allerlei gewone lichamelijke verschijnselen (zoals een steek, jeuk of kramp, hoofdpijn of een droge mond) worden gezien als teken van een ernstige ziekte. Lichamelijke klachten zijn al gauw reden voor angst en paniek. Dit mechanisme weerspiegelt zich in een samenleving die een blinde angst heeft voor allerlei 'ziektekiemen' (terrorisme, gastarbeid, criminaliteit) die de eenheid en orde in de maatschappij bedreigen. Vanuit dat perspectief wordt de terrorismedreiging als legitimering gebruikt voor een veelheid aan maatregelen die, zo schrijft Schinkel (2007: 490), de staat op sociaalhypochondrische wijze controle moet verschaffen over de samenleving.

Toch zou het verkeerd zijn hier een keuze te maken voor een bepaald ziektebeeld. Het is productiever de onderscheiden ziektebeelden te onderzoeken op hun overeenkomsten. Boulimie en hypochondrie duiden beide op een verschijnsel dat auto-immuniteit wordt genoemd. Auto-immuniteit houdt in dat op kritieke momenten een systeem lichaamseigen cellen en stoffen als vreemd aanziet. Het systeem keert zich dan tegen zichzelf. Het is de weg kwijt en richt zich niet meer uitsluitend op ziekte-indringers zoals bacteriën en virussen, maar ook tegen onderdelen van het eigen lichaam die juist beschermd zouden moeten worden. In dat geval worden niet alleen tegen lichaamsvreemde elementen, maar ook tegen lichaamseigen elementen antistoffen aangemaakt. Dit kan leiden tot

een volledige ontsporing van het afweersysteem.

In het verlengde zouden we kunnen stellen dat ook de logica van voorzorg onze maatschappij confronteert met haar eigen grenzen. Dat is de paradox van het verzorgingsbeginsel. Enerzijds is de hang naar maximale veiligheid zo groot dat er nooit genoeg verzorgingsmaatregelen kunnen worden getroffen. Anderzijds worden diezelfde maatregelen genomen uit twijfel, voor gevoel, angst en ongerustheid. Op dat punt produceren ze zelf weer nieuwe onzekerheden met uiteindelijk onvoorziene consequenties. Werkelijk alles is dan bedreigend, zelfs het beginsel waaruit de maatregelen voortvloeien. Maar om optimaal te kunnen functioneren moet een sociaal systeem altijd een zekere mate van openheid bewaren. Er is altijd een vorm van kwetsbaarheid nodig om te kunnen overleven. Schermt een organisme zich volledig af van zijn omgeving, dan kan het nooit blijven voortbestaan. In zekere zin werkt volledige bescherming zo contraproductief. Of anders gezegd, het streven naar immuniteit in een risicosamenleving mist een toekomst.

LITERATUUR

- Beck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2002). The Terrorist Threat: World Risk Society Revisited. *Theory, Culture & Society*, 19 (4), p. 39-55.
- Beck, U. [1986] (2007). *Risk Society. Towards a New Modernity*. Londen: Sage
- Bernstein, P.L. (1998). *Against the Gods. The remarkable story of risk*. New York: John Wiley & Sons.
- Borgers, M.J. (2007). *De vlucht naar voren*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Ericson, R.V. (2007). *Crime in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.
- Ewald, F. (2002). The Return of Descartes's Malicious Demon: An Outline of a Philosophy of Precaution. In: T. Baker & J. Simon (eds.), *Embracing Risk. The Changing Culture of Insurance and Responsibility*. Chicago & London: The University of Chicago Press, p. 273-301.
- Feely, M. & J. Simon (1994). Actuarial Justice: the Emerging New Criminal Law. In: D. Nelken (ed.), *The Futures of Criminology*. Londen: Sage, p. 173-201.
- Foucault, M. [1961] (1979). *Geschiedenis van de waanzin*. Meppel: Boom.
- Foucault, M. [1975] (1989). *Discipline, toezicht en straf*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Foucault, M. (2000). The Birth of Social Medicine. In: J.D. Faubion (ed.), *Michel Foucault. Power*. New York: The New Press, p. 134-156.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Pieterman, R., J. Hanekamp & L. Bergkamp (2006). Onzekere verzorging bedreigt rechtszekerheid. *Nederlands Juristenblad*, 1, p. 2-8.
- Pieterman, R. (2008). *De verzorgcultuur. Streven naar veiligheid in een wereld vol risico en onzekerheid*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie*. Kampen: Klement.
- Schneier, B. (2007). *Crypto-Gram Newsletter*. www.schneier.com/cryptogram-0711.html, Bezoekdatum: 03-08-2008.
- Schuilenburg, M. (2007). Bidden is goed, verzekeren beter. In: I. Devisch & M. de Kesel (red.), *Fundamentalisme face to face*. Kampen: Klement, p. 90-108.
- Schuilenburg, M. (2008a). Een gecontroleerde vrijheid. Neoliberalisme, veiligheid en verzekeringen. In: R. Brouwer & T. Bakker (red.), *Liberticide. Kritische reflecties op het neoliberalisme*. Utrecht: IJzer, p. 74-92.
- Schuilenburg, M. (2008b). Een politiek van versplintering. Over eilandjes, denizens en margizens. In: H. Boutellier & R. van Steden (red.), *Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p. 31-53.
- Van Swaaningen, R. (1996). Justitie als verzekeringsmaatschappij; 'actuarial justice' in Nederland. *Justitiële verkenningen*, 5, p. 80-97.
- Trouwborst, A. (2007). The Precautionary Principle in General International Law: Combating the Babylonian Confusion. *Review of European Community and International Environmental Law*, 16 (2), p. 185-195.
- Wacquant, L. (2006). *Straf de armen. Het nieuwe beleid van de sociale onzekerheid*. Berchem: EPO uitgeverij.
- Young, J. (1999) *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. Londen: Sage Publications.